

פתיחת קברים לצורך זיהוי

רס"ן הרב חיים ויסברג | רב אוגדה 36

א | מבוא

כלל חללי צה"ל מובאים לקבורה אך ורק לאחר תהליך זיהוי קפדני. זיהוי החלל נעשה במידת האפשר בהיכרות אישית על ידי חבריו ליחידה, וכן בעזרת בדיקות שונות: טביעות אצבע, תצלומי שיניים, ובמידת הצורך גם בדיקת D.N.A.

לאורך שנותיה של המדינה, ממלחמת השחרור והתקומה ועד היום, הובאו לקבורה חללים רבים. במקרים אחדים נקברו הלוחמים בקבורה עראית לזמן מסוים בשל המצב הביטחוני וחוסר האפשרות לבצע הלוויה מסודרת ולאחר מכן הועברו בצורה מסודרת לקבר אחר. עם זאת, היו מצבים שבהם היה קושי לזהות את החללים שנקברו באופן עראי, וכמו כן היו מקרים שבהם מספר שרידי גופות נטמנו בחלקה אחת, שכן לא היתה אפשרות באותם ימים לזהותם באופן ודאי. נוסף על כך, היו מקרים אחדים שבהם המשפחה ערערה על הזיהוי האישי שנעשה לחלל לאחר קבורתו, לעיתים זמן קצר לאחר הלווייתו ולעיתים שנים לאחר הקבורה. במקרים אלה הועלתה הבקשה לפתוח את הקברים כדי לברר את זהותו של החלל על מנת להתיר את הספק וחוסר הוודאות לאמיתות הזיהוי של המשפחה, וכן לאפשר הקמת מצבה לאדם שנחשב אלמוני.

התרחישים השונים העלו מספר שאלות הלכתיות:

- א. האם מותר לפתוח קבר, שמצויינים במצבה שעל גביו שמות כמה נופלים, כדי להפריד בין החללים.
- ב. האם מותר לפתוח קבר של חלל אלמוני כדי לברר את זהותו, ולהקים מצבה על קברו¹.
- ג. האם מותר לפתוח קבר של חלל שזוהה על ידי הגורמים הממונים, אך המשפחה מערערת על הזיהוי.

1. נכון לתאריך 2/5/2016, הצליח ענף איתור הנעדרים בצה"ל לזהות את קבריהם של 60 חללים אלמונים.

מקרים אלה ודומיהם מחייבים דיון הלכתי בשאלת פתיחת הקבר לצורך זיהוי. לא אדון במאמר זה בעצם ההיתר ההלכתי להפיק דגימות, וכן בחשיבות הלאומית של בירור זהות אלמונים², אלא אתמקד בעצם שאלת פתיחת הקבר.

ב | פתיחת קבר - איסורה ודרכי ההיתר

אסור לפתוח קבר אחר שנסתם הגולל משום ניוול המת וכן משום חרדת הדין³. את שני הטעמים מביאים הש"ך והט"ז⁴ וזכר לדבר: "ישנתי אז ינוח לי"⁵ וכן דברי שמואל אל שאל ובעלת האוב "למה הרגזתני לעלות מקברי"⁶. אם כן, עצם פתיחת הקבר בעייתית ללא קשר לסיבה שבגללה פותחים את הקבר.

עם זאת, במקרים מסוימים מצאנו שהתירו הפוסקים הראשונים והאחרונים לפתוח את הקבר חרף האיסור העקרוני. להלן אסקור דוגמאות לכך:

1. קבורה בקברי אבות

השולחן ערוך⁷ פסק כירושלמי⁸, שאין מפנין את המת ואת העצמות, ואולם מותר לפנות אדם כדי "שיהא נח אצל אבותיו". גם הרמ"א שם התיר להוליך את הנפטר אל קברי אבותיו.

חשיבותה של קבורה בקברי אבות מצויה כבר בסיפורי האבות, כגון יעקב הדורש מיוסף שיעלהו ממצרים ויקבור אותו בקברי אבות. גם בין מלכי יהודה וישראל מצאנו במקרים רבים את חשיבות הקבורה בקברי אבות.

2. קבורה בארץ ישראל

כתב הרמב"ם⁹, שכל הקבור בארץ ישראל נתכפר לו וכאילו המקום שנקבר בו מזבח

2. הערת העורך: הכותב בחר שלא לדון בשאלות אלה, אך לעניות דעתי הן השאלות המרכזיות בנושא. הדיון ההלכתי שיובא להלן אודות ההיתרים השונים לפתיחת קבר הוא דיון חשוב, אך בבואנו לדון במשמעות שאלות אלה בצה"ל, חובה לעסוק הן בעצם הפקת הד.ג.א. לצורך זיהוי, והן במשמעויות הרחבות יותר של הנושא ברמה הלאומית.

3. וכתבו אחרונים שיש לחלק לעניין זה בין חרדת הדין שקודם י"ב חודש ולאחר י"ב חודש – ראה שו"ת נודע ביהודה קמא, יורה דעה סימן פ"ט; גשר החיים פרק כ"ו אות א' סעיף י'; וסיכום העניין בציץ אליעזר, חלק ה' סימן כ', ובפסקים וכתבים לגריא"ה הרצוג, חלק ה' סימן קל"ו.

4. יורה דעה, שס"ג.

5. איוב, ג' י"ג.

6. שמואל א', כ"ח ט"ו.

7. יורה דעה, שס"ג א', על פי הירושלמי, מועד קטן ב' ד'.

8. מועד קטן, ב' ד'.

9. הלכות מלכים, ה' י"א.

כפרה שנאמר: "וכפר אדמתו עמו". מכאן הסיקו ראשונים¹⁰, שמותר לפנות את המת מקברו בחו"ל כדי להעלותו לארץ ישראל, וכן פסק השולחן ערוך¹¹, והוסיף שלצורך זה אף מותר לקבור את המת שלא בעירו, אף שבדרך כלל חובה לקבור את המת במקומו מטעמים שונים.

3. נתנהו על מנת לפנותו

השולחן ערוך שם הוסיף, על פי הברייתא באבל רבתי ופסקי רבינו ירוחם, שמותר לפנות את המת אם מלכתחילה קברוהו כדי לפנותו. טעם הלכה זו הוא, שקבר זמני לא נכנס בהגדרה של קבר אלא כמקום תחנה זמנית עד לקבורה עולמית במקומו, ששם קונה המת מקומו. לפיכך, בכל מקרה שבו נטמן האדם על דעת שיפונהו, אין בכך איסור.

4. קבר שאינו משתמר

עוד כתב השולחן ערוך שם, על פי ההגהות אשרי¹², שקבר שאינו משתמר, כגון שיש חשש שנכרים יפתחו את הקבר, או שיחדרו מים אל הקבר, מותר לפנותו. בשו"ת נודע ביהודה¹³ מספר על קהל שקנו קרקע לקברות, אך לא לצמיתות אלא רק למאה וחמישים שנה ואחר כך תחזור הקרקע לבעלים לחרישה או לבניין. בני הנפטרים מבקשים כעת לקנות קרקע קבועה, ולפנות את הנפטרים. הנודע ביהודה העלה לאסור, וטען שייטכן שבעתיד יוכלו לקנות את הקבר, ואין היתר לפנות לעומתו, החתם סופר¹⁴ השיב לגבי מקרה דומה מאוד שמותר לפנות קברים שאינם שמורים באופן מכובד. כך כתב גם בשו"ת שיבת ציון¹⁵, על מושל שרצה לכבוש דרך בבית קברות לצורך רבים ודרך זו תעבור על הקברים עצמם מכיוון שיש לחוש כי יחפרו שם ויוציאו את העצמות ושליכום ויהיה בזיון לנפטרים, וכתב שטוב לפנות את העצמות למקום משתמר.

על פי דברים אלה, כתב בילקוט יוסף¹⁶ שבית קברות יהודי שבו קבורים שלשה יהודים הנמצא בשטח שמועבר לידי שלטון ערבי מצוה לפנות את עצמות המתים ולהביאם לקבר ישראל השמור מכל פגע. בימינו מתעוררות שאלות כאלה מידי פעם, בעיקר מארצות אירופה, ואכן מקובל להתיר לפנות קבר כאשר עתידים לסלול במקום כביש או לבנות עליו גשר.

10. הרמב"ן בתורת האדם, עמוד ק"כ, רבינו ירוחם, האור זרוע ועוד.

11. יורה דעה, שס"ג א'.

12. מועד קטן, ל"ט.

13. יורה דעה פ"ט.

14. יורה דעה של"ד.

15. סימן ס"ב.

16. אבלות, עמוד רצ"ד סעיף ט'.

5. קבר הנמצא

בגמרא בסנהדרין¹⁷ נאמר:

”תא שמע: קבר הנמצא מותר לפנותו פינהו מקומו טהור ומותר בהנאה”.

רש"י במקום כתב כי היות ובעל השדה מעולם לא נתן רשות לקבור בתוך שדהו, הרי שהמת נקבר בגזילה. והוסיפו הראשונים, שהיתר הפינוי כאן הוא הן מפאת הגזל שבדבר, והן משום שלא נוח לאדם להיות קבור במקום שאינו שלו. גם היתר זה הובא להלכה בשולחן ערוך¹⁸, ואף כאן מתעוררים לעיתים מקרים של קבורה במקום לא נכון, ואכן מפנים את המת במקרים אלה.

6. פינוי על פי ציווי

על פסק זה של השולחן ערוך, הוסיף הרמ"א על פי הכלבו והאור זרוע, שאם הנפטר ציווה מראש להיקבר במקום אחד, ולאחר מכן שיעבירוהו למקום אחר, הדבר מותר.

7. פינוי שיש בו נחת רוח

על פי דברי הרמ"א הנ"ל, כתב בילקוט יוסף¹⁹ שאף שאסור לפנות המת למקום אחר כדי שיכולו הבנים ללכת על קברו לפעמים, הרי שאם אישה ציווה לפני מותה שיעבירו את קבר בעלה כדי שיהיה לצידה הדבר מותר, שכן יש בכך נחת רוח לנפטר. נמצא איפוא, שכל שיש למת נחת רוח - הדבר מותר.

8. הלבשת תכריכים

הפתחי תשובה²⁰ הביא בשם חוות יאיר²¹, שאם שכחו להלביש למת את התכריכים כנהוג, אין לפתוח את הקבר לצורך הלבשת התכריכים. הוא אמנם מתיר בקטן שנפטר, שאין בו חרדת הדין, אך אוסר במבוגר. החכם צבי²² החמיר אף בנפטר קטן, והורה שלא לפתוח את הקבר.

ויש ללמוד מכאן על הקושי לקבוע גדר ברור לנחת רוח לנפטר, שכן לעיל התירו לפנות אם ברור שהדבר נוח לנפטר, אך כנראה שהלבשה בתכריכים איננה צורך משמעותי עד כדי כך, ובגינה אין היתר לפתוח את הקבר²³.

17. דף מ"ז עמוד ב'.

18. יורה דעה, שס"ג ב'.

19. אבלות, עמוד רפ"ח סעיף ד'.

20. יורה דעה, שס"ג ס"ק ז'.

21. סימן רל"ט, בסופו.

22. סימן מ"ז, ובתשובת כנסת יחזקאל, מ"ד.

23. וראה עוד על נפטרים שיש חשש שהופשטו מתכריכיהם על ידי שודדי קברים בשו"ת שבות יעקב (ק"ג), ובטורי אבן סימן ח'.

9. מילת תינוק

ישנה הלכה בשולחן ערוך בהלכות מילה²⁴, שאם ח"ו נפטר תינוק שלא מלאו לו שמונה ימים, או נפל, יש למולו על קברו. בשו"ת כנסת יחזקאל²⁵ התיר לפתוח קבר של תינוק כזה במידה ושכחו למולו. הנודע ביהודה²⁶ חלק על כך, ולדעתו אין לפתוח את הקבר ולראות בניוול התינוק כדי למולו.

10. דיני ירושה

כבר בסוגיית הגמרא במסכת בבא בתרא²⁷ מצאנו דיון בשאלת פתיחת קבר לצורך בירורים ממוניים לגבי הירושה, ונחלקו בכך ראשונים ואחרונים, כפי שסיכם בהרחבה בגשר החיים²⁸. עצם העובדה שהתירו במצבים מסויימים פתיחת קבר לצורך ממוני, מלמדת שניתן להקל בכך במקום צורך גדול.

11. התרת עגונה

בשו"ת שיבת ציון²⁹ סיפר על הרוג שנמצא ולא ניכרה צורת פנים, ומתוך בגדיו ומסמכיו נראה שהוא בעל אשה אחת אשר יצא מביתו זה חצי שנה. לאחר זמן האישה אמרה שיש סימנים מובהקים בגופו, ועל פיהם תוכל להיות מותרת מכבלי עגינותה. המחבר טען שאין היתר לפתוח את הקבר לצורך זה, אך ציין שחלקו עליו מגדולי דורו, וקבעו שמותר לפתוח את הקבר כדי להתירה מעגינותה, ואף כדי שיוכלו קרוביו להתאבל ולומר קדיש. גם בכנסת יחזקאל³⁰ העלה להקל בכך.

ג | סיכום

מן המקורות הרבים שהובאו נמצא כי אכן יש איסור לפתיחת קבר אם משום ניוול אם משום בלבול וחרדת הדין. אולם נמצאנו למדים כי ישנן סיבות שונות, רבות ומגוונות המאפשרות פתיחת קבר של אדם למרות טעמי האיסור. בעיקר חשובה לענייננו העובדה, שכבודו של הנפטר מתיר לפתוח את קברו ולפנותו, ופעמים רבות הזיהוי הוא בכלל כבוד המת.

24. יורה דעה, רס"ג ה'.

25. שאלה מ"ד.

26. יורה דעה קס"ד.

27. דף קנ"ד.

28. חלק ב' פרק כ'.

29. סימן ס"ד.

30. אבן העזר מ"ו.

לכך יש להוסיף את הצורך להניח את דעת המשפחה, ואת המחוייבות הכללית של צה"ל לזיהוי חללים אלמונים. סיבות אלה הן בוודאי צורך גדול וחשוב, במישור הפרטי והלאומי, ויש באפשרותו להתיר את פתיחת הקבר במקרים שונים. אחתם בתפילה ובתקווה שיהיו דיונים מעין אלה להלכה ולא למעשה.